

9. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. – P.: C. Klincksieck, 1932. – 1108 p.
10. *Forcellini Aeg.* Totius Latinitatis Lexicon/ Opera et studio. – Prati. Typis Aldinianis, 1871, T. V. – 808 p.
11. *Jacob M.F.* Lexique étymologique latin-français. – Paris: Delalain frères, s.a. – 1276 p.
12. *Meillet A.* La méthode comparative en linguistique historique. – Oslo: H. Aschehoud, 1925. – 116 p.
13. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1959, B.I. – 1182 S.
14. *Roberts E. A., Pastor B.* Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española. – Madrid: Alianza Editorial, 2001. – 360 p.
15. www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/petronius.html.
16. www.thelatinlibrary.com/apuleius/shtml.
17. www.thelatinlibrary.com/plautus/miles.shtml

Ніколаєнко Л.С.

Київський національний лінгвістичний університет

ПОНЯТТЯ МОТИВАЦІЇ ТА МОТИВАЦІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Серед актуальних проблем сучасного мовознавства до цього часу залишаються дискусійними: 1) в онтологічному плані – окремі питання мовної стратифікації, зокрема розмежування мовних рівнів і визначення їх одиниць загалом; 2) у функціональному – призначення різних форм мотивації в мові та мовленні, зокрема розрізнення мотивованості та похідності [24]. Це розмежування є принциповим для синхронної лексичної мотивації, коли окремі питання лексичної семантики та словотвору в ключових аспектах інтегруються. Останнє положення є надзвичайно важливим для з'ясування визначальних ознак словотворчого типу, тобто семантичного співвідношення мотивованого й мотивуючого слів.

У функціональному аспекті головною причиною “лексикалізації” словотвору називають [6] нівелювання його динамічної сторони (слововивід, поповнення словника) й зосередження уваги на статичних відношеннях готових слів у сфері лексичної епідигматики. Лексико-мотиваційні й словотворчі механізми в цьому разі тісно взаємодіють, і це стає передумовою їхнього ототожнення. Найяскравіше воно виявляється в синонімізації термінів “утворене”, “похідне”, “мотивоване”, “виведене” без будь-яких спроб щодо їх диференціації. Унаслідок такого ототожнення сутність відповідних понять виявляється розмитою, а тому важко зрозуміти лінгвістичний зміст термінів “похідність”, “умотивованість” тощо. Отже, проблема мотивації в лінгвістиці, незважаючи на значну кількість наукових праць, де досліджується це явище в ракурсі словотвору й теорії номінації, охоплює кілька складних і остаточно не вирішених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передусім в українському мовознавстві розгляд мотивації не входив навіть до підручників зі словотвору, а в наукових працях використовувалися лише наявні у славістиці класифікації [8], оскільки головна увага науковців приділялася словотворчим типам і динаміці значень мотиватора та мотивата [12].

Під мотивацією розуміють раціональність зв'язку між означувальним і означуваним, наступність нових одиниць щодо попередніх, які представлені в мотивуючій базі перших. Для розв'язання цих проблем деякі лінгвісти [7] пропонують нову лінгвістичну дисципліну – *мотивологію*, предметом дослідження якої є така складна функціонально-семантична категорія, як лексична мотивація, тобто мотивація слова, незалежна як від сфери деривації слів, так і від сфери функціонування готових слів. До того ж на сучасному етапі розвитку

дериватології все частіше обговорюються деякі прояви й наслідки інтеграції словотвору в сферу лексичної мотивації і в лексику загалом, а також зворотного боку цього процесу – віддалення словотвору від морфемного рівня [6].

Коректність виділення мотивології в окремий розділ мовознавства можна довести тим, що, починаючи ще з праць І. О. Бодуена де Куртене, обстоювався морфемний статус словотвору, у зв'язку з чим цю науку відносили до морфології. Такий підхід панував майже до кінця ХХ ст. (див. [9, 30], де словотвір названо сферою “функціонування морфем”). Непорушність цих поглядів пояснюється тим, що в багатьох дослідженнях словотвору на перший план висувуються дериваційні афікси, на відміну від основ і лексем, які трактуються як одиниці лексичного рівня, для яких похідна функція є вторинною, порівняно, наприклад, із номінативною.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. у мовознавстві протиставлення морфеміки та словотвору знімається. Об'єкт словотвору поступово переміщується в сферу одиниць лексичного рівня [18, 133]. Ця тенденція була започаткована Г. Й. Винокуром [2, 427], у концепції якого морфемна структура слова безпосередньо залежала від мотиваційно-словотвірних відношень, та продовжена В. В. Виноградовим, який запропонував таку модель лексичної мотивації (мотиватор чи мотивуюча база + будь-який мотивант), яка характеризує функціонування слова в аспекті реалізації мотиваційних потенцій слова (або основи) [1, 198].

Особливо активно це відбувалося в тих дослідженнях, які спиралися на основи термінології, ономастики та фразеології. Словотвір поступово стає наукою про слова особливого типу – мотивовані [13, 346 – 347; 9, 21; 26, 18].

Поширення такого підходу зумовлювалося насамперед подоланням того, щоб морфемний аналіз розглядати лише як похідний від словотворчого [9, 18]. Результатом цього став перегляд мовного статусу багатьох морфів (насамперед афіксальних). Якщо раніше словотворчі типи та моделі традиційно визначалися на основі сталих елементів (афіксів), то згодом – на основі перемінних величин, якими є мотивуючі бази та мотиватори, – відношення мотивації стають об'єктом словотворчого аналізу. Унаслідок цього термін *формант* набуває більшої спеціалізації, звужується. Усе частіше його замінює термін *мотивант*.

Водночас, майже одночасно, в науковій літературі обговорюються й інші позиції. Зокрема, В.В.Лопатін вважає, що словотворчий аналіз, здійснюваний тільки на базі мотивації, є недостатнім, оскільки морфемне членування мотивованого слова, засноване лише на лінійному зіставленні його з мотивуючим, є першим, нижчим етапом (але ніяк не сутністю) словотворчого аналізу. Це пояснюється тим, що такий аналіз фактично залишається на рівні лексики і потребує коригування дійсним синхронним словотворчим аналізом, якщо до уваги беруться цілі словникові моделі та типи [16, 39 - 40].

Утім, і дотепер механізм трансформації лексичних опозицій у словотворчі залишається нерозкритим, оскільки розроблені в словотворі правила й прийоми мотивації – тлумачення мотивованого слова через мотивуюче – мають очевидний лексикологічний характер. Складність цієї проблеми підсилюється ще й тим, що лексична мотивація відрізняється великою розмаїтістю та слабкою типізацією. Усе це може служити на користь того, що мотиваційні відношення мають свій лексичний статус. Вони встановлюються за своїми законами і далі існують незалежно від словотвору й без орієнтації на нього, зумовлюючись функціонуванням і розвитком мотивуючого й мотивованого слова як одиниць лексичного рівня. Особливо помітно це в словах, що розрізняються за

аксіологічною маркованістю, “конкуренція” між якими відбувається не на рівні словотвору, а на рівні семантичної співвіднесеності.

Причини такої співвіднесеності криються в специфіці мотиваційних функцій, оскільки поступово стає необов'язковим усвідомлення раціональності зв'язку між означувальним і означуваним (такий зв'язок здійснюється автоматично), а також генетичних і причиново-наслідкових відношень між словами на синхронному зрізі лексичної системи.

Мета статті полягає в уточненні поняття мотивації та мотиваційних відношень у зіставній лінгвістиці.

Завданням нашої розвідки є: розглянути та охарактеризувати всі аспекти мовної мотивації й визначити характер мотиваційних відношень з позицій когнітивної лінгвістики.

Наукові результати. Як відомо, причини створення чи відтворення мотиваційних відношень у мові різноманітні: 1) участь у смисловій організації тексту чи в побудові окремих речень, особливо в процесі естетичного, емоційно-оцінного вживання мовних засобів, яке супроводжується актуалізацію внутрішньої форми слів; 2) логічне використання мови, зокрема, побудова дефініцій, причиново-наслідкові зв'язки; 3) виникнення новотворів, які не можуть спиратися на вже готові одиниці, змушуючи їх реалізовувати свою мотиваційну силу і при цьому підсилюючи мотиваційність своєї новизни [5, 6-32].

Ці спостереження дозволили дослідникам [27, 121] висунути припущення, що словотворче використання мотивації є однією з форм актуалізації лексико-мотиваційних відношень. При цьому ознака новизни має лексичну природу, адже виникає на основі опозиції лексичним нормам. Більш того, цей момент має елемент нормативності: появу новотворів із лексикологічної точки зору можна цілком представити як природний розвиток епідигматичного поля певного слова, як іманентну реалізацію його мотиваційних потенцій, тобто порушення статичних норм є тут динамічною нормою лексики (наприклад, розширення епідигматичного поля слова *якість* в нормативному слові *доброякісний* і в індивідуально-авторському okazіоналізмі *озляякісниться*).

З переходом сучасної лінгвістики до когнітивізму проблема мотивації почала розв'язуватися на основі нового принципу типологізації мотиваційних процесів, пов'язаного з визначенням концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі позначуваного об'єкта [19]. Когнітивний підхід доводить головну тезу когнітивної психолінгвістики, вперше висловлену Л.С. Виготським, – про мотивованість будь-якої мовленнєвої діяльності [3, 163].

Відповідно до нового підходу мотивація поділяється на: 1) *пропозиційно-диктумну*, що розглядає компонент диктуму як адекватні, реальні знання про об'єкт номінації; 2) *асоціативно-термінальну*, що висвітлює асоціативну частину ментально-психонетичного комплексу, використовуючи в структурі концепта фрагменти необ'єктивних, неістинних знань про позначуване, які корелюють з пропозиційними компонентами диктуму, 3) *модусну*, що актуалізує оцінку позначеного об'єкта на підставі модусу, відчуттів та почуттів, 4) *псевдомотивацію*, яка вказує на відсутність вербалізації в ономасіологічній структурі будь-якого фрагмента ментально-психонетичного комплексу. Конкретний тип мотивації залежить від фрагмента ментально-психонетичного комплексу, що висвітлюється при внутрішньому програмуванні ономасіологічної структури, та селекції мотиватора з цієї мотиваційної бази.

За спостереженнями Г. Кочерги, в українській мові асоціативно-термінальна мотивація, на відміну від пропозиційно-диктумної, спрямована на використання в процесі

найменування фрагмента неістинних (необ'єктивних, нетривіальних) знань про позначуване, який корелює відповідно з певними диктумними позиціями, що в цьому разі є знаково нульовими. На її думку, ці неістинні знання в структурі концепта (ментально-психонетичного комплексу) представлені в асоціативно-термінальній частині, яка пов'язується також із певними психічними функціями, зокрема відчуттями, переважно зоровими, та образами (гештальтами), що виникають у свідомості номінаторів і сприяють синестезії або симіляції (аналогізації) з іншими образами та мисленневими структурами. Асоціативно-термінальний тип мотивації дослідника характеризує як селекцію мотиватора похідного найменування на підставі асоціювання з диктумною частиною когнітивної моделі інших концептів, що формує термінальні компоненти в такій моделі [12]. Спираючись на дослідження сучасних когнітивістів [14], Г.Кочерга розглядає термінали як складники фреймів, ядром яких є пропозиція. Вони відтворюють нижні рівні фрейму, що можуть заповнюватися шляхом поглиблення інформації про ситуацію. Термінали є результатом асоціації з іншими концептами або концептуальними сферами за схожістю, подібністю, аналогією [12].

Когнітивним підґрунтям таких асоціацій є пізнавальна здатність людини сприймати й розуміти одну концептуальну сферу в термінах іншої [28, 5], що становить базу будь-якої метафори, яка має когнітивну основу і залучає пізнавальну здатність мовців, оскільки в процесі номінації людина використовує різні способи когнітивно-пізнавальної діяльності, реалізує здатність проводити аналогії між концептами.

У широко відомій концепції метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона когнітивно-гносеологічний зв'язок концептів та концептуальних сфер є основою метафоризації, тобто є повсякденною операцією людського мислення, що використовується з метою структурування навколишнього світу, керує інтелектуальною діяльністю людини [28, 5-14]. Послідовник цих дослідників А. Ченкі вважає, що метафору слід розглядати як головний засіб нашої концептуальної системи, за допомогою якого ми розуміємо та сприймаємо один тип об'єктів у термінах об'єктів іншого типу [25, 70].

Концептуальні положення теорії метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона були поглиблені в дослідженнях В. М. Телії [22], яка, визначаючи закономірності етносвідомості, що впливають на вибір концептів, концептуальних сфер уподібнення та напрямків цього уподібнення, звертає увагу на зв'язок процесів метафоризації зі сферою знань і досвідом мовців, культурою, звичаями, традиціями етносу. Метафора, за В. М. Телією, занурена в контекст, що є певним фільтром метафоричних значень [22, 26-52].

З позицій когнітивної лінгвістики метафоризація – це операція набуття фреймом нового терміналу в позапропозитивній сфері через створення міжфреймового зв'язку (тяжіння) слотів або самих концептів залежно від того, який контекстуальний простір набуває вихідний концепт завдяки набору онтологічних відповідностей [20, 81]. За цих умов метафора стає зв'язком двох концептуальних сфер: донорської та реципієнтної, сфери-джерела та сфери-мішені, вибір яких у процесі метафоризації є вмотивованим [17, 381]. Разом з тим Г. Кочерга зазначає, що лише так звані структурні метафори утворюють певні суміжні поняття на підставі зв'язку донорської та реципієнтної сфер [12].

Характеризуючи послідовність етапів метафоричної операції, що починається від задуму, мети, наміру людини, на підставі яких створюється допоміжне поняття на основі асоціативних комплексів (ореолів) – енциклопедичного, раціонально-культурного, особистісного знання, В.М. Телія пише, що далі виникає припущення щодо подібності, а контекст здійснює фокусування, результатом якого є поєднання нових ознак зі старим значенням і формування нового концепта [22, 37].

У мовознавстві достатньо докладно описаний механізм метафори на власне семантичному рівні, що ґрунтується на семній динаміці. Семантичним розробкам метафоризації в номінаційних, словотворчих процесах присвячено дослідження М. Докуліла, О. С. Кубрякової, Л. О. Кудрявцевої, І. С. Улуханова, О. А. Земської, В. В. Лопатіна, І. О. Ширмова та ін.

Ще в 60-ті роки М. Докуліл виокремив в акті номінації дві логічні операції, пов'язані з мисленнєвим підведенням того, що позначається під відомий клас явищ (акт класифікації), та з мисленнєвим порівнянням з іншими процесами або явищами дійсності, зокрема, з встановленням асоціативних зв'язків. Негативним наслідком такого підходу було те, що дослідники почали тлумачити асоціативні зв'язки дуже широко, зокрема як імплікований акт предикації [4, 84], що відбувається за будь-якої деривації. Виходячи з цього, асоціювання розглядається як аналогізація, що є підставою будь-якої метафоризації, а тому в традиційному словотворі виокремлюється переносна мотивація як різновид метафоричної, або асоціативної мотивації.

Переносна мотивація в свою чергу тлумачиться [11, 3] як реальна, коли образне позначення мотивованого слова успадковується від переносного значення мотиватора, як асоціативна, коли значення мотивованого слова ґрунтується на сталих асоціаціях, властивих значенню мотиватора, та як образна, коли образне значення мотивованого слова базується на прямому значенні мотиватора.

Розвиваючи в подальшому цю концепцію, І. С. Улуханов виокремлює асоціативно-описову та асоціативно-уподібнювальну мотивацію залежно від типу зв'язку значення мотивованого та значення мотиватора [23, 5-19]. На відміну від наявних класифікацій переносної мотивації, когнітивно-ономасіологічна мотивація спрямована на головний критерій – місце мотиватора в структурі концепта позначуваного явища [19, 162]. Вибір фрагмента асоціативно-термінального компонента, його реляцій з іншими компонентами ментально-психонетичного комплексу в цілому зумовлює асоціативно-термінальний тип мотивації, яка може мати різну природу аналогізації донорської та реципієнтної зон.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в сучасній лінгвістиці й дотепер не сформувалася несуперечлива теорія мотивації, оскільки актуальними залишаються як проблеми мовної стратифікації, так і призначення різних форм мотивації в мові та мовленні, зокрема розрізнення мотивованості та похідності. На наш погляд, для коректного розв'язання цих проблем постає нагальна необхідність у визнанні нової лінгвістичної дисципліни – *мотивології*, предметом дослідження якої є *лексична мотивація, тобто мотивація слова, незалежна як від сфери деривації слів, так і від сфери функціонування готових слів*. До того ж на сучасному етапі розвитку дериватології все частіше простежується інтеграція словотвору і лексичної мотивації, а також зворотного боку цього процесу – віддалення словотвору від морфемного рівня. У зв'язку з цим нової розробки потребують методи дослідження мотиваційних відношень у мовній системі, зокрема, технології словотвірного та морфемного аналізів, а також когнітивного аналізу, пов'язаного з процесами деривації, передусім в аксіологічному аспекті.

Використана література:

1. *Виноградов В.В.* Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1977.
2. *Винокур Г.О.* Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959.
3. *Выготский Л.С.* Мышление и речь // Собр. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2.
4. *Гак В.Г.* Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. – М.: Наука, 1977. – С. 78 – 96.

5. *Голев Н.Д.* Введение в теорию и практику мотивационного и структурного анализ. – Барнаул, 1981. – С. 6 – 32.
6. *Голев Н.Д.* О соотношении семантических и мотивировочных признаков // Вопросы языкознания и сибирской диалектологии. – Томск, 1977. – С. 21 – 26.
7. *Гинатуллин М.М.* К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1971. – 18 с.
8. *Горпинич В.О.* Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. – 189 с.
9. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970.
10. *Зверев А.Д.* Словообразование в современных восточнославянских языках. – М.: Высшая школа, 1981.
11. *Земская Е.А.* Виды семантических отношений словообразовательной мотивации // Wiener Slavischer Almanach. – Wien, 1984. – Bd. 13. – P. 3 – 23.
12. *Кочерга Г.* Асоціативно-термінальна мотивація відмінникових дієслів у сучасній українській мові // Вісник Львівського університету. – Серія: Філологія. – Львів: 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 88 – 94.
13. *Кубрякова Е.С.* Словообразование // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 346 – 347.
14. *Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.* Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996. – 245 с.
15. *Кудрявцева Л.А.* Моделирование динамики словарного состава языка: Монография. – К.: ИСДОУ, 1993. – 280 с.
16. *Лопатин В.В.* Русская словообразовательная морфемика. Проблемы и принципы описания. – М.: Наука, 1977.
17. *Рахилина Е.В.* Основные идеи когнитивной семантики // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 370 – 389.
18. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т. 1.
19. *Селиванова Е.А.* Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Фитосоціоцентр, 2000. – 248 с.
20. *Селиванова О.О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
21. *Стернин И.А.* Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 170 с.
22. *Телия В.Н.* Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26 – 52.
23. *Улханов И.С.* Мотивация и производность (о возможностях синхронно-диахронического описания языка) // Вопросы языкознания. – 1992. – № 2.
24. *Улханов И.С.* Мотивация в словообразовательной системе русского языка. – М.: Азбуковник, 2005. – 313 с.
25. *Ченки А.* Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // Вопросы языкознания. – М.: 1998. – № 2. – С. 68 – 78.
26. *Ширинов И.А.* Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке. – Ростов, 1981.
27. *Яценецкая М.Н.* Словообразовательная и лексическая мотивированность слова // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск, 1977. – Вып. 4.
28. *Lakoff G., Johnson M.* Metaphors We Live By. – Chicago University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

Олійник О.О.

Уманський державний аграрний університет

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Для лінгвістичних досліджень останніх десятиріч характерним є інтерес до вияву людського фактора у мові. Одним із шляхів вивчення і розуміння національної культури є дослідження мовної картини світу певного етносу, тому мовна картина світу стає ключовим поняттям у сучасних лінгвокультурологічних дослідженнях.

Актуальність теми зумовлена необхідністю подальшої розробки проблем культурологічної лінгвістики.